

KONZERVATÍV FORDULAT A LENGYEL POLITIKÁBAN

Az 1989 utáni rendszerváltást követően a lengyel politikai élet progresszív felbomlási folyamaton esett át, mely a politikai pártok radikalizálódásával és polarizálódásával, továbbá a közembernek a politikai részvételtől való egyre hangsúlyosabb elidegenedésével jellemezhető. A csökkenő számú szavazók olyan koalíciókat juttattak hatalomra, melyek a politikai spektrum valamelyik végén helyezkedtek el, és ezáltal előbb-utóbb elkerülhetetlenné vált a győztes bukása is. Így az 1989 június 4-én megválasztott első posztkommunista parlament megalakulásától kezdődően – mely a korábbi rezsim és a Szolidaritás közötti Kerekasztal-egyezmény kompromisszum-javaslatát léptette életbe, s amelyről (*nota bene*) máig is azt tartják, hogy a Harmadik Köztársaság legjobb Sejm-je volt – minden későbbi kormány választási vereséget szenvedett mandátuma lejártja után. A Szolidaritás Választási Akció (AWS) közép-jobboldali koalíció valóban látványos, történelmi ritkaságnak számító megszűnését a közép-baloldali, posztkommunista Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD) nem kevésbé megdöbbentő feloszlása követi.

Így történt mindez, az említett koalíciós pártok sikeres gazdasági és külpolitikája ellenére is. A fordulatot követő 15 év alatt Lengyelország drámai átalakulása a társadalmi-gazdasági élet szinte minden területét érintette. A Balcerowitz-terv, az erős lengyel pénz, a zloty; a NATO-hoz és az EU-hoz való csatlakozás; az öbölháború és az iraki háború idején Egyesült Államokkal való szövetség; az ukrán krízis sikeres közvetítése – mind az ország gazdasági és politikai helyzetével való folyamatos társadalmi elégedetlenség közepette valósultak meg. Néhány hónappal ezelőtt Jerzy Surdykowski korábbi ellenzéki aktivista – aki az átalakulást követően Lengyelország Egyesült Államok-beli és más országokbeli nagykövete – a következőket írta: „Politikai értelemben eltékoztunk a Szolidaritás Mozgalom győzelmét [...] a NATO-hoz és az EU-hoz való csatlakozás ellenére. Paraszto! Egy időre a miénk volt az Arany Kürt,¹ mégsem voltunk képesek fel-

¹ Utalás a 19. századi lengyel drámaíró, Stanislaw Wyspianski allegorikus drámájára, a Mennyegzőre, melyben a főhős, egy paraszt egy szellemtől kap egy varázslatos aranykürtöt, és ezáltal olyan hatalommal ruházódik fel, mellyel képes megmenteni Lengyelországot. A főhős azonban elveszti az aranykürtöt. [A ford. megj.]

használni. Most egyedül maradtunk, szégyenünkkel és haragunkkal.” (*Gazeta Wyborcza*, 2004. augusztus 7–8.)

És mégis, ha összehasonlítjuk az 1990 és 2003 közötti adatokat, jelentős javulást észlelünk. A várható életkor a férfiaknál 4 évvel, a nőknél 3,4 évvel emelkedett. A bekötött telefonok száma 3,3 milliőről 12,3 millióra nőtt, a személygépkocsik száma pedig 5,26 milliőről 11,24-re. Az egyetemi hallgatók száma 400 ezerről 1,9 millióra emelkedett. 1992–2003 között a reálkeresetek egyharmaddal nőttek, míg a nyugdíjak reálértéke 56 százalékkal ugrott meg. Egy átlagos lengyel családban az élelemre fordított kiadások aránya a felére csökkent, 51-ről 26 százalékra.

Mindezek ellenére Lengyelországban figyelemreméltó különbséget észlelünk az általános európai trendekhez képest. Ez az egyedüli ország, amely támogatja George W. Bush közel-keleti politikáját, ezért azzal vádolják, hogy ő az USA trójai lova Európában. Kis híján megakadályozta az európai alkotmánytervezet elfogadását és megpróbálta a folyamatot eltéríteni a Nizzai Egyezménytől.

A dolgoknak ez a „faltól falig” megközelítése egy általános kulturális tendencia jellemzőjének tűnik, amely Ronald Inglehartnak a Nemzetközi Értékrend Vizsgálat (WVS) és az Európai Értékrend Vizsgálat (EVS) adataira alapozott eredményeiből is kitűnik (2003). A lengyel kulturális modell olyan látszólag paradox jellemzőkből áll, melyek egyáltalán nem koherensek, néha egyenesen ellentmondanak egymásnak, mégis egyszerre működnek a lengyel társadalomban.

A politikai szférában általános az a várakozás, hogy a 2005 őszére esedékes választások a közép-jobb- és jobboldalt képviselő pártok koalíciójának győzelmét hozzák. Az SLD és a Munkásegylet jelenleg hatalmon levő koalíciója az ország szekerét már a végkimerülés határán tolja. Az államot szakértői kormány vezeti, mely viszonylag jó munkát végez, egyre pozitívabb elemzői jelentések jelennek meg róluk, azonban mindez nem elég a mondvacsinált vagy tényleges korrupciós ügyek lavinájának elrejtéséhez. A leglátványosabb korrupciós ügyeket különféle parlamenti vizsgálóbizottságok elemzik (például a médiaipari Rywin-ügyet, az energiaipari Orlen-ügyet és a PZU Rt. privatizációját a biztosítói piacon). Emellett nemrég hozták nyilvánosságra az Állami Biztonsági Szolgálat ügynökei és titkos együttműködői nevét tartalmazó ún. Wildstein listát.

Úgy látszik tehát, hogy az állam szövete a varrásoknál felfeslik, és akik Lengyelország vezetői szeretnének lenni, már a Negyedik Köztársaságért kiáltanak.

A zavaros helyzetet bonyolítja az is, hogy még a lengyel szociológusok körében sincs konszenzus a lengyel társadalmat illetően. *Paweł Spiewak* professzor (2003) úgy látja, hogy Lengyelország két társadalomból áll. Sőt, *Marody* és *Wilkin* professzorok (2003) szerint három részre oszlik az ország. Ezzel ellentétben, *Domanski* professzor (1995) úgy gondolja, Lengyelország az egységesülés útján halad, miután átesett már a szétesés időszakán. Vajon ez is újabb bizonyítéka Inglehart kutatási eredményeinek, miszerint a lengyel értékek ellentmondásosak? Kulturális imperativusz hajt arra, hogy egyféleképpen lássák a helyzetet és másféleképpen cselekedjenek? Mi lehet az oka a szomorúságnak a siker ablakocskái között? Miért

annyira elégedetlenek a lengyelek a gazdaságukkal és politikai életükkel? Ezekre a kérdésekre kereste a válaszokat a Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetének (IFIS PAN) közelmúltban publikált kiadványa *Lengyel aggodalmak* címmel.

Elvonalbeli lengyel szociológusok igyekeztek választ adni az előbb említett égető és politikai töltetű problémákra. Kétségtelen, hogy a Szolidaritás hazájában számos tényező hozzájárult a helyzet ellentmondásosságához. Bár a publikáció sokoldalú megközelítése még nem ad átfogó és koherens szintézist, azonban nyújt néhány belátást és megfontolást a lengyelországi helyzetről, amelyet érdemes megismernünk. Ezek egyike az az gondolkodásra készítő nézet, mely szerint az egyén fogyasztói szerepének inkább konstruktív hatása lehet a civil társadalomra létrehozásában, mintsem ellenkezőleg, ahogy azt mondjuk az amerikai társadalomban feltételezik.

Andzej Rychard azzal a megállapítással kezdi tanulmányát, hogy a lengyel társadalom ma nyitottabb a populizmusra, mint mondjuk 15 évvel ezelőtt. A Samoobrona-szerű pártok² vagy a Liga Polskich Rodzin³ relatív sikere a populista szlogenek növekvő vonzerejét mutatja a lengyel közönség egyre szélesebb köreiben. Rychard Greskovitsnak azt a nézetét veszi át, hogy a populizmus a nép és az elit közötti növekvő ellentét eredménye, ami elkerülhetetlenül a politikai vezetők felelőtlen ígéreteinek elburjánzásához vezet. Másfelől, a gazdaság gyengesége és a civil társadalom fejletlensége közti korreláció miatt a populizmus nem uralkodhatott el a posztkommunista társadalmakban. Innen ered Rychardnak az a következtetése, miszerint a gazdaság és a társadalmi szervezettség növekedésével a populizmus támogatottsága is nőni fog. Valóban, az állampolgároknak körülbelül 20 százaléka támogatja a populista pártokat, de még nem uralják a politikai színpadot.

A szociológusok úgy látják, hogy a lengyel közönség viszonylag immúnis az általános populista felhívások iránt, melyek Lengyelországban nacionalista és jogosultsági szlogenek kombinációjának formáját öltik magukra, és a lengyel társadalomra inkább az jellemző, amit Joanna Kurczewska „partikuláris populizmusnak” nevez, azaz csoportérdekek és jogosultsági elvárások. *Mokrzycki* (2002) „tárgyalásos demokráciának” nevezte ezt a modellt, melynek hosszútávon sikerült kiépítenie egy olyan alternatív politikai struktúrát, amelyen keresztül csoportérdekeket fejeznek ki. A politikai szférában nemcsak a már említett politikai pártok testesítik meg az ún. „szoft populizmus” megjelenését, hanem a közeljövő egyik potenciálisan jelentős politikai ereje, a Platforma Obywatelska (Polgári Platform) is, mely már a nevével is jelzi populista szándékait. A Platform az AWS

2 Samoobrona = *Önvédelem* – elsősorban rurális környezetből származó követőkkel rendelkező populista, posztkommunista mozgalom, melyet egy Andrzej Lepper nevű, Lukasenko-típusú demagóg irányít.

3 LPR = *Lengyel Családok Ligája* – nemzeti-katolikus orientáltságú szélsőjobboldali párt, melyet Roman Giertych ügyvéd vezet, a Giertych klánnak sorrendben immár a harmadik politikusa, aki a háború előtti Roman Dmowski-vezette Nemzeti-Demokrata párt szellemében tevékenykedik. Ifjúsági szárnyuk, a *Csak Lengyel Fiatalok* pedig egyre jobban hasonlít a militáns fasisztoid szervezetekre.

koalíció maradványaiból és a jobbközép különböző elemeiből áll, de radikalizálódása miatt, amit a még jobboldalibb LPR-rel és PiS-szel való vetélkedése okozott⁴ elidegeníti magától az üzleti szektort, melyet megalakulásakor eredetileg megszólítani igyekezett.

A lengyel politikai életre leginkább a választási folyamatban és általában a politikai életben való csökkenő részvétel jellemző, ami a politikai aréna polarizálódásának köszönhető, tekintet nélkül arra, hogy nőnek az esélyei egy centrista párt megjelenésének is. Ennek egyik aspektusa az, hogy egyre több válaszoló nem találja politikai képviselőt a jelenlegi politikai kínálat skáláján; egy másik aspektusa pedig Kwaśniewski elnök tartós népszerűsége lehet, akinek kommunista előélete ellenére sikerült eltávolodnia a kormányzó posztkommunista koalíció süllyedő hajójától. Folynak már spekulációk arról, hogy az elnök érdekelt lehet egy ilyen centrista formáció megalapításában, miután második elnöki mandátuma ez év végén lejár. Amióta Hausner, a jelenlegi kormány miniszterelnök-helyettese kilépett az SLD-ből és Cimoszewicz külügyminiszterrel, valamint Dr. Religával, egy hírneves kardiológussal, középpárti koalíciót szervezett, a spekulációk egyre valószínűbbé válnak. Arról is spekulációk folynak, hogy a Frasznyik által felfrissített Szabadság Unió – a Szejmből ezúttal kimaradó, a Szolidaritásból eredő liberál-demokrata párt nyúlványa – hajlandó lenne koalícióra lépni az így megalakult centrista csoportosulással.

R. *Markowski* (2001) fontos következtetése az, hogy a lengyelek nem apolitikusak, viszont egyre kevésbé tudnak azonosulni a jelenlegi politikai alakulatokkal. Ennek oka egyrészt az, hogy a szavazók legújabb generációja nem élte át azokat a történelmi konfliktusokat, amelyek a jelenlegi hatalmat megosztják. Ezt nemrégiben az SLD, PO és Szabadság Unió fiatal szárnyainak többpárti akciója bizonyította, melyben az államelnök kegyelmét kérték egy fiatal üzletember számára, akit 25 éves börtönbüntetésre ítélték a tőle és üzlettársaitól pénzt követelő szélhámos meggyilkolásáért. (Erre a történetre támaszkodott egyébként Krzysztof Krauze lengyel filmrendező népszerű „Az adósság” c. filmje.)

A talány megfejtéséhez Rychard megjegyzi, hogy jelentős különbségek észlelhetők Lengyelország gazdasági és politikai helyzetének értékeléseiben. A várakozással ellentétben, a lengyelek a gazdasági helyzetet sokkal negatívabbnak látják, mint a politikait, noha mindkettővel elégedetlenek. A politikai helyzetet –46,7-re értékelik, míg a gazdasági helyzetet –65,2-re. Arra gondolhatnánk, hogy ez nagyobb elégedetlenséget, s következésképpen alacsonyabb részvételi arányt is jelent a gazdasági életben. De nem ez a helyzet. A lengyelek jóval nagyobb arányban vesznek részt a piaci életben, mint a politikában, és ez nem a gazdasági élet szükségességéből következik. Az az igazság, hogy a lengyelek termelőként és fogyasztóként is nagyon aktívak és igyekezők. Mi több, elsősorban a kis- és közép-

⁴ PiS – Törvény és Igazság Pártja – arra a premisszára épül, hogy mindenkit vád alá kell helyezni és el kell ítélni, aki a privatizációs folyamatok során köztulajdon eltulajdonításával gyanúsítható – innen eredtek az Orlen és PZU vizsgálatok – továbbá, hogy a súlyosabb bűncselekményeket szigorúbban kell büntetni, és vissza kell állítani a halálbüntetést.

vállalkozói szektorban működnek. A 2000-es év végén a munkaerő 65,5 százalékát a kis- és középvállalatok foglalkoztatták, és a hozzáadott érték 69,4 százalékát termelték meg a mező- és erdőgazdaságon, valamint a halászaton kívül (*Marody & Wilkin* 2003). Az üzleti szférát az öt vagy annál kevesebb főt foglalkoztató kisvállalkozások uralják, ugyanúgy, ahogy a lengyel mezőgazdaság is főleg átlagosan 5 hektáros farmokból áll. Noha a népi bölcsesség szerint a „nomenklátúra tulajdonossá válása” volt az 1989-es kialakított átmenet legfőbb hatása, a valóságban a korábbi kommunista elitnek nem sikerült a nemzeti gazdaságból olyan nagy szeletet megkaparintaniuk, mint amekkorát feltételeznek róluk. Domanski kutatása azt mutatja, hogy 1994-ben a férfi magánvállalat-tulajdonosok 41 százaléka korábban kisvállalkozó volt, 38 százaléka pedig munkás. Ha ehhez hozzáadjuk, hogy számos gazdálkodó mára vállalkozó lett, s gyakran a szürkegazdaságban, joggal állíthatjuk, hogy a lengyel kapitalizmus a rendszer „népi” változata.

E tény pozitív oldala a piacgazdaság gyökereinek megléte és a társadalom széles rétegeinek valós részvétele ilyen tevékenységekben. Negatív oldala a társadalmi tőke alacsony szintjeihez kapcsolódik, aminek következtében gyakorlattá vált a korrupció, a munkaerő végtelen kihasználása, a tágabb társadalmi érdekek figyelmen kívül hagyása. Ez az attitűd, mely kényszerítésként fog fel minden társadalmi terhet, amilyen az adófizetés vagy minden egyéb piaci szabályozó eszközt, miközben indokoltnak talál és dédelget minden egészségüggyel vagy társadalombiztosítással kapcsolatos igényt, fogyasztói típusú társadalmi identitást hoz létre. Amikor a „mindennapi szabadságokról és választásokról” kérdezték az embereket, a megkérdezettek azt jelezték, hogy ezeket a piacon jobban lehet gyakorolni, mint a munkában vagy a nyilvános szférában. Ezzel szemben a kommunista periódusban az alkalmazotti szerep sokkal nagyobb mozgásteret biztosított a piacnál, amint azt közvetve a Szolidaritás szakszervezeti mozgalom politikai kifejezőmódként való létezése is példázza. Ez a „szabadságszféra” olyan területekre is kiterjedhet, melyek szorosabban kapcsolódnak a politikai társadalomhoz, amilyen például az oktatáshoz, az egészségvédelemhez és a biztonsághoz való hozzáférés.

2003-ban a válaszolók 50 százaléka a magas árakat súlyos problémának tekintette, míg 40 százalékuk a pénzhiányt, 43 százalék a munkanélküliséget, 32 százalék a bürokráciát, 22 százalék az egészségügyet és 16 százalék a biztonság hiányát jelölte meg fontos „problémaként”. Ez jelentős elmozdulást jelent az 1992-es évhez képest, amikor a gazdasági ügyek sokkal inkább foglalkoztatták az embereket, mint a társadalmi problémák. Anélkül, hogy a kérdés mélyebb részleteibe bocsátkoznánk, azt a hipotézist állíthatjuk fel, hogy a lengyel helyzet a fogyasztó állampolgárrá válását generálja. Ahogyan eddig „inkonzisztens fogyasztóról” beszéltünk, most tanúi lehetünk az „inkonzisztens állampolgár” megszületésének, aki számára a korrupciós praktikák, az átláthatóság hiánya és a politikai ügyeknek a „növekvő piac” stratégiájára jellemző mechanizmusokon való keresztüléröltetésének képessége közhelyszerűvé vált. A társadalmi modell, amely ebből a fejlődésből ered, nem válik individualisztikussá abban az értelemben, amely a

liberál-demokratikus kormányzás gazdasági és politikai gyakorlatához kapcsolódik. Lehet, hogy ugyanúgy, ahogy a kommunizmusnak nem sikerült kollektivizálnia Lengyelországot, a kapitalizmusnak sem sikerül igazi individualisztikus társadalmat teremtenie belőle.

Mivel a jelenleg létrejövő modell számos lokális és informális kötődéssel jár, sok patológikus gyakorlatot is eredményez, amelyek idegenek a szabad piactól és a demokratikus politikai eszményektől. Bár ezek nem feltétlenül teljesen negatívak, hiszen esetleg olyan társadalmi kötelékeket generálhatnak, amelyek demokratikus gyakorlatokká alakíthatók, és így a politikai folyamatokban való aktívabb részvételt idézhetnek elő. Bár az ilyen kötődések eredete inkább konzervatívabb, és kevésbé liberális nézőpontok fele tereli a közvéleményt.

Krzysztof Jasiecki az üzleti élet és a politika közötti kapcsolatok elemzése során megfigyelte, hogy Lengyelország abba az irányba halad, amit *R. Putnam* (1995) *Mezzogiorno scenáriójának* nevezett el. Az olasz dél tényeire épített modellt amorális családi kapcsolatok, klientelizmus, törvénytelenység és tehetetlen kormányzat jellemzi. Hozzátehetjük, hogy a több mediterrán országban megtalálható kulturális modell számos lengyelországi jellegzetességgel egyezik. Közismert, hogy az olasz modell pozitívuma az intenzív gazdasági aktivitásban és a lokális identitásokban van. Ugyanakkor a politikai tendenciák – Berlusconi nagy többséggel való megválasztása miniszterelnökké –, az etikai kérdések és a polgári szabadságjogok iránti közönyösség fokozódását és az elégedett fogyasztói attitűd erősödését jelzi. Ezt összevethetjük az Egyesült Államok-beli vállalatoknál használt „kreatív elszámolással”, vagy a Legfelsőbb Bíróság határozatával, amellyel 2000-ben választási győzelemhez juttatta George W. Bush-t, amit azután 2004-ben egyértelmű választási sikere követett. Aggasztó jelentések érkeznek az Egyesült Államokból arról, hogy az amerikai középiskolásoknak csak mintegy 50 százaléka támogatja fenntartások nélkül az Első Alkotmánymódosítást (First Amendment), és körülbelül egyharmaduk úgy gondolja, hogy a szólásszabadság túlságosan nagy (*The New York Times*, 2005. február 4.). Amennyiben a jobbratolódás folytatódik a politikai életben, nemcsak Lengyelországra lesz jellemző. Tulajdonképpen Lengyelország EU-s csatlakozásának sok támogatója úgy véli, a csatlakozás eszköz arra, hogy megzabolázzák a gazdasági és politikai hatalmat egyaránt ellenőrizetlenül birtokló oligarchikus csoportokat a politika kisajátításában.

Noha a Lengyelország csatlakozásával kapcsolatos félelmek, valamint az infrastrukturális fejlesztésre és mezőgazdasági támogatásra szánt uniós alapok felhasználására való képtelenségtől való aggodalmak alaptalannak bizonyultak, néha paradox módon éppen az uniós csatlakozástól leginkább vonakodó területek, például a keleti vajdaságok, mutattak kiváló képességet és szakértelmet az alapok felhasználásában. Ezeket a megfigyeléseket összekapcsolhatjuk a második világháború utáni lengyel társadalomban előforduló tipikus demográfiai körülményekkel, amikor a kulturális modell nagy mértékben homogenizálódott az etnikai és vallási kisebbségek szinte teljes megsemmisítése következtében. Érdemes megjegyezni,

hogy Lengyelország történelme folyamán mindvégig multietnikus és több vallású ország volt; a Holokauszt, a német kisebbség kiűzése a világháború után, a keleti területek elvesztése, és ezáltal a litván, fehérorosz és ukrán kisebbségektől való megszabadulás olyan sajátos helyzetet teremtett, amelyben a lakosság 95 százaléka lengyel etnikumú lett, lengyelül beszélt és római katolikusnak vallotta magát. Szinte elkerülhetetlen, hogy az ilyen összetétel erős nemzeti és vallásos identitást eredményezzen, annak mindenféle lehetséges politikai következményével.

Ez ugyan nem következett be, de azt nem mondhatjuk, hogy nem is lehetséges. Különösen azért, mert – amint Ewa Grzeszczyk feltárta a lengyel fiatalok elemzésében – jelentős különbségek vannak a lengyel illetve az amerikai, főleg pedig a nyugat-európai fiatalok értékrendszerei között. Megállapította, hogy bár a lengyel városok és kertvárosok – különösen Varsó – egyre jobban hasonlítanak az amerikai nagyvárosokhoz (amit egyébként az amerikaiak maguk is megerősítenek, mondván, hogy Varsóban inkább Amerikában érzik magukat, mint Európában), a lengyel és az amerikai fiatalok értékei és normái jelentős mértékben eltérnek egymástól. Amikor azt kérdezték tőlük, mi a legfontosabb az életükben, legtöbben munkájukat és családjukat említették. A család hagyományosan fontos érték Lengyelországban, így még a nem házas fiatalok közül is sokan a családot nevezték meg legfontosabb értékükként. Másrészt azonban Inglehart lengyelországi kutatásai azt mutatják, hogy jelentős távolság van a nyilatkozatok és a megvalósítás között. Grzeszczyk is ezt találta.

A másik fontos érték, az önmegvalósítás forrásaként felfogott munka viszont nagyon kevés teret enged a családnak és a magánéletnek. A lengyelek hivatalosan – a munkaórák száma alapján – az egyik legdolgosabb nemzet Európában, így nem tölthetnek túl sok időt a családjukkal. A hatékonyság növelése érdekében a vállalatok gyakran arra készítetik alkalmazottaikat, hogy otthon is dolgozzanak, túlórábér nélkül. Ez a gyakorlat azért virágozhat, mert a dolgozókat nem eléggé védik a szakszervezetek, amelyek nincsenek jelen a kis- és középvállalkozásokban. A közelmúltban is számos a munka törvénykönyvének megsértése miatt indított per keltette fel a közvélemény érdeklődését. Mivel sok olyan fiatalnak, aki beköltözik a nagyvárosokba, mert nem talál otthon munkát, a munkahelye válik az egyedüli társas környezetévé, ők napi 24 órás szervezeti emberekké válnak.

Amikor a társadalmi élet más területén, például a politikában vagy az önkéntes munkában való részvételükről kérdezték őket, a válaszolók azt mondták, hogy nincs rá idejük. Ha ehhez hozzáadjuk Inglehartnak *M. Kempny* (2004) által is alátámasztott eredményeit, melyek szerint a bizalom és így a társadalmi tőke is Lengyelországban a legalacsonyabb szintű Európában, akkor nem lepődhetünk meg azon, hogy a munkán és a családon kívüli társadalmi részvétel minimális. A bizalmatlanság szintjének illusztrálására elég Kempny néhány eredményét idéznünk: a válaszolóknak csupán 2 százaléka hiszi azt, hogy az emberekben általában meg lehet bízni, és csupán 2,4 százaléka állítja, hogy az emberek általában igyekeznek becsületesek lenni. Csak 15 százalék az, aki inkább bíz, mint nem bíz

a Parlamentben, és mindössze 0,5 százalékkal mondta, hogy teljesen megbízik a jogrendben. Összehasonlításképpen: a skandináv országokban 60 százalék bízik meg általában másokban, az amerikaiak pedig, akik körében az ENRON és más ügyek után jelentősen csökkent az egymás iránti bizalom, még mindig 35 százalékban megbíznak egymásban. Egy másik következménye a fennálló helyzetnek az alacsony részvétel a legtöbb társadalmi tevékenységben, különösen a politikai párttagságban: ebben a lengyelek 1,7 százalékos szintje alig magasabb, mint a magyarországi 1,5 százalék. Ami pedig a sport- és kulturális egyesületi tagságot illeti, a lengyeleknek csupán 3,5 százaléka lépett be valamilyen egyesületbe, míg ez az arány Norvégiában és Svédországban megközelíti a 20 százalékot. Még a vallási szervezetekben való részvétel is alacsony (3,1 százalék), míg ugyanez az arány Finnországban 25 százalék. Azzal érvelhetnénk, hogy a gazdag családi élet és az intenzív munka kimeríti a lengyelek társadalmi igényeit, az individualizáltabb skandináv társadalmakban pedig szociális szervezetek igyekeznek kielégíteni ugyanezen igényeket, és így könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy Lengyelországban gyenge mind a társadalmi tőke, mind a civil társadalom.

Ugyanakkor, a már 13 éves múlttal rendelkező, és a jótékonyági támogatás-szerzésben világelső Ünnepi Segély Nagyzenekar, mely egy januári vasárnapon szó szerint milliókat képes megmozgatni, más társadalmi érzés meglétét igazolja. Hasonlóképpen, a lengyelek kevésbé törődnek a globális vagy a lokális környezetvédelemmel, vagy a világ társadalmi bajaival, amilyen az éhezés vagy a gyermekek szörnyű életkörülményei a szegény országokban. Mégis, az olyan látványos katasztrófák, mint legutóbb a délkelet-ázsiai cunami, jelentősen mozgósítják az adományozó és segítő jótékonytságot.

Hasonló tendenciák észlelhetők a nemek viszonyában is. Noha a lengyel nők meglehetősen aktívak a szakmai tevékenységekben, és részvételük magas szintű a kis- és középvállalkozások alapításában és vezetésében, ugyanakkor a politikai és gazdasági életben való jelenlétük és hatásuk általában kisebb a férfiakénál, pedig általában magasabban képzetek náluk. Az „üvegplafon” még nagyon is jelen van, részben annak köszönhetően, hogy maguk a nők még nagyon kevésbé bíznak abban, hogy megérdemlik az egyenlőséget az életnek ezeken a területein is. A 2002-es Európai Társadalmi Survey (ESS) kimutatta, hogy a lengyel nők a legkevésbé kreatívak, ugyanakkor úgy gondolják, hogy az embereknek követniük kell az erkölcsi parancsokat, világnézetük pedig általában önző és nem altruista. Ebben csak a görög nők osztoznak a lengyelekkel Európában.

Ebben a kontextusban értelmezhetők a lengyel fiatalok politikai attitűdjei. A CBOS, egy jelentős társadalomkutató központ tanulmányozta a fiatalok véleményét a demokratikus folyamatokról, valamint a demokratikus eljárások alkalmazásáról a politikai döntéshozatalban. Az 1999-ben végzett kutatás a demokrácia, mint kívánatos kormányzási forma, értékének pozitív fejlődését mutatta. Az 1999-ben érettségizettek 38 százaléka – 1994-hez képest 14 százalékkal több fiatal – gondolta azt, hogy „a demokrácia jobb más kormányzási formáknál”. 17 százalékuk

állította, hogy „néha a nem demokratikus kormányzás kívánatosabb a demokratikus vezetésnél”, 16 százalék pedig azt a nézetet fogadta el, miszerint „az olyan ember számára, amilyen én vagyok, nem számít, hogy a kormány demokratikus vagy nem.” Ennek dacára a válaszolók 29 százalékának nem volt véleménye a kérdésről, vagy nem fogalmazta meg. A teljes felnőtt lakosságra kapott kutatási eredményekkel összevetve a demokrácia-barát attitűd és az autoritarizmus tekintetében hasonlóak a tendenciák. A felnőtt lakosság azonban kétszer nagyobb arányban mutat közömbösséget a kormányzási forma iránt, míg a fiataloknak – elsősorban a középiskolát végzetteknek – nincs véleményük a demokratikus és nemdemokratikus kormányzati formákról. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a politikai tapasztalatuk típusától függetlenül – akár totalitárius, akár demokratikus rendszerű – a lengyelek nagy hányada politikailag elidegenedett. Más tanulmányok is a politikai folyamatokból való jelentős mértékű kiábrándulást mutattak ki.

A részletesebb elemzés azonban fontos összefüggést tár fel: jelentős különbség figyelhető meg a fiatalok attitűdjében aszerint, hogy milyen típusú iskolába járnak. A líceum (gimnázium) típusú iskolák tanulóinak csupán 20 százaléka közömbös a politikai rendszerrel szemben, míg a szakiskolákba járóknál ez az arány 60 százalék. A líceumba járók 59 százaléka támogatja a demokratikus kormányzási formát, szemben a szakiskolák tanulóinak 22 százalékával. A nemnek látszólag nincs jelentős befolyása a politikai attitűdökre, csak a fiúk hajlanak egy kicsit jobban az autoritarizmus felé. Az oktatási szolgáltatások típusa és a falusi/városi lakhely általában különbséget okoz a politikai elidegenedésben. A falusi környezetből származó, és a szakiskolákba járó tanulók nagyobb arányban közömbösek a politikával szemben.

Mielőtt az általános következtetésünket megfogalmazzánk, érdemes megvizsgáljunk Tadeusz Szawiel, a Warsói Egyetem oktatójának legújabb kutatási eredményeit, aki a növekvő konzervativizmust inkább stabil társadalmi intézményeknek, például az egyháznak, a családnak és a helyi közösségi struktúráknak tulajdonítja, semmint valamely sajátos konzervatív ideológiának.

Robert Nisbet konzervativizmus-definícióját alkalmazva, amely szerint a konzervativizmus „a társadalmi építmény – elsősorban a család és a helyi közösségek – védelme az állam korróziós hatása alól”, Szawielnél a konzervativizmus standardja az, hogy mennyire kötődnek olyan értékekhez, mint: a magántulajdon szentsége; a helyi közösségek ereje; az egyház, mint a társadalom alapja; a rendnek és a felelősségnek a szabadság fölé helyezése. Azt találta, hogy ezeket az értékeket a lengyelek több mint 80 százaléka elfogadja, és az egalitarianizmus (64 százalékos elfogadottság), valamint az emberi természet jóságában való hit (68 százalékos elfogadottság) kivételével a lengyelek 81 százaléka elfogadta a klaszikus konzervativizmus összes jelentős indikátorát 1995-ben, és ez az arány 84 százalékra emelkedett 2001-ben. Szawiel azt is kimutatta továbbá, hogy az a két társadalmi csoport, amely általában összeköthető változásokkal – a fiatalok és a magasan képzettek – különösen konzervatívvá válnak az idővel. A 18–24 év közötti fiatalok konzervativizmusa 72-ről 79 százalékra emelkedett a vizsgált idő-

szakban, míg a magas iskolázottsággal rendelkezők ennél is nagyobb mértékű elmozdulást mutattak a konzervativizmus felé (74-ről 85 százalékra).

Ha az itt említetteket összekapcsoljuk a vallási elkötelezettségi arányok stabilitásával, amit az életkor sem befolyásol, a Nyugat-Európával való összehasonlítás különösen szembeszökő. A vallási szertartásokon való heti részvétel a 18–24 éves korosztály 50 százalékára jellemző, a 29 éven fölülieknek pedig 55 százalékára. Tehát a részvételi arány nem változott a 20. század ötvenes éve óta. Lengyelországban minden harmadik személy rendszeresen látogat templomba (ugyanúgy, mint Máltán, Szlovákiában, Olaszországban és Írországban), míg Európa többi országában minden 100 személyből csak néhány teszi ugyanazt.

Szawiel a lengyel átalakulás sajátosságával magyarázza ezt a jelenséget, ami azonban nem befolyásolta a család és a helyi közösségek stabilitását. A gazdasági és politikai változások beépültek a helyi társadalom szövetébe, anélkül, hogy vallási gyakorlat és a családi kultúra megváltoztatására szükség lett volna. Amint azt már korábban említettük, a lengyelek számára a család az alapvető referenciacsoport (a generációs csoportoktól eltekintve), az attitűd pedig szigorúan konzervatív. Korosztálytól függetlenül a válaszolók 90 százaléka hiszi, hogy „ha egy egyéni és egy családi érdek konfliktusba kerül, akkor a család előbbre való az egyénnel szemben”. Ugyanakkor 90 százaléknál többen vallják, hogy amikor a családi érdek konfliktusba kerül az állami érdekekkel, a család előbbre való. Ugyanúgy, a lengyeleknek több, mint háromnegyede úgy véli, hogy a gyermeke nevelésben „a generációk tapasztalata és hagyomány fontosabb, mint a könyvekből szerezhető tudás.”

Bár Szawiel ugyanakkor megerősíti Inglehart eredményeit, miszerint Lengyelországban 25 százalékkal csökkent az önkéntes egyesületek száma, pedig már korábban is az egyik legalacsonyabb volt az európai országok között, és a társadalmi bizalom is drámaian alacsony, mégis úgy gondolja, hogy ez a fajta konzervativizmus működőképes civil társadalmat szülhet a jövőben.

Minél több adatot gyűjtünk össze, annál ellentmondásosabb képet kapunk a család felé forduló, néha viharos gazdasági tevékenységekkel zsúfolt magánélet, illetve a közéleti közömbösség és politikai apátia között megosztott világról. Végül is a kulturális és társadalmi tényezők a nem-participatorikus, fogyasztói stílusú politika felé mutatnak, amely, amint a történelem mutatja, a hagyományos kulturális modelleknek és a konzervatív politikai orientációknak kedvez.

MAREK SZOPSKI

fordította: Szentannai Ágota

IRODALOM

DOMAŃSKI HENRYK, OSTROWSKA ANTONINA & RYCHARD ANDRZEJ (eds) (2004) *Polish Anxieties*. Varsó, IFIS PAN.

CBOS 'Youth '98' Survey, 1998. December 1–13.

CBOS 'Present Problems and Events' Survey, 1999. Április 8–13.

SZAWIEL TADEUSZ (2005) *Social Foundations of Conservatism in Poland*. *Fakt*, Tygodnik Idei, Nr. 6. 2005. február 9.

INGLEHART, RONALD (ed) (2003) *Human Values and Social Change. Findings from the Values Surveys*. Leiden-Boston, Brill.